

Tomáš Butta

**PASTORAČNÍ PÉČE
V CÍRKVI**

Praha 2017

Obsah

Slovo na úvod	5
1. KŘEŠŤANSKÁ PASTORACE – JEJÍ VÝCHODISKA, ZACÍLENÍ A ROZSAH	7
1.1 Pojem a pojetí pastorační péče	7
1.2 Duchovní péče a poradenství	12
1.3 Cesty duchovní péče v nové době	14
2. PASTÝŘSKÁ SLUŽBA VE SVĚDECTVÍ STARÉHO ZÁKONA	17
3. DUCHOVNÍ PÉČE V NOVOZÁKONNÍ DOBĚ A V ČASE APOŠTOLSKÝCH OTCŮ	21
4. NAHLÉDNUTÍ DO HISTORIE KŘEŠŤANSKÉ DUCHOVNÍ PÉČE	28
4.1 Pastýřský úřad v patristickém období	28
4.2 Pojetí pastorační péče v české reformaci	31
4.3 Duchovní péče a její podoby v německé a švýcarské reformaci	38
4.4 Duchovní správa v potridentském katolicismu a osvěcenství	43
5. DUCHOVNÍ PÉČE A PASTORAČNÍ PRÁCE V CÍRKVI ČESKOSLOVENSKÉ HUSITSKÉ	47
5.1 Duchovenská služba zaměřená na velké skupiny	48
5.2 Biblické a personalistické pojetí pastorece	51
5.3 Antropologická a psychologická problematika 70. let 20. století	53
5.4 Význam studia poimeniky a naše současná pastorační situace	54
6. OSOBNOST DUCHOVNÍHO PASTÝŘE	58
6.1 Povolání ke službě pastýře	58
6.2 Osobnost a úřad	60
6.3 Typologie křesťanských duchovních	62

7.	UMĚNÍ VÉST DRUHÉ	67
7.1	Církevní autorita a její služebný charakter	67
7.2	Styly vedení v církvi	70
7.3	Osobnostní předpoklady a schopnosti pro vedení druhých	72
7.4	Zaměření a úkoly duchovního vedení	75
8.	VÝZNAM CÍRKVE A SPOLEČENSTVÍ PRO DUCHOVNÍ PÉČI	77
8.1	Křesťanství je životem víry v církvi a v jejím společenství	77
8.2	Obec v dějinných proměnách a současné diskusi	79
8.3	Náboženská obec v Církvi československé husitské	84
8.4	Pastorace společenství a problematika s ním spojená ..	86
8.5	Kolektivní pastýřská péče a laické pastorační skupiny ..	88
9.	PASTÝŘSKÝ ROZHOVOR	90
9.1	Schopnost vést rozhovor	90
9.2	Povaha a průběh pastoračního rozhovoru	92
9.3	Svátost pokání ve formě osobní zpovědi	97
10.	DUCHOVNÍ PÉČE VZHLEDEM K VĚKU A RŮZNÝM OBDOBÍM ŽIVOTA	98
10.1	Duchovní vedení mládeže	98
10.2	Duchovní péče o manžele a rodinu	106
10.3	Pastorační péče vzhledem ke starší generaci	110
11.	DUCHOVNÍ DOPROVÁZENÍ NEMOCNÝCH ..	114
11.1	Teologické aspekty duchovní péče o nemocné	114
11.2	Návštěvy nemocných	118
11.3	Svátost útěchy nemocných	120
12.	DUCHOVNÍ PÉČE ZAMĚŘENÁ NA UMÍRAJÍCÍ	123
12.1	Umírajícím zůstat nablízku	123
12.2	Psychický stav těžce nemocných	124
12.3	Otázky spojené se smrtí	125
12.4	Biblický pohled na umírání, smrt a odpuštění vin ..	127
	Z pramenů a literatury	129

1. KŘESŤANSKÁ PASTORACE – JEJÍ VÝCHODISKA, ZACÍLENÍ A ROZSAH

1.1 Pojem a pojetí pastorační péče

Pojem „duchovní péče“ *epimeleia tēs psychēs* nenacházíme přímo v Bibli. Setkáváme se s ním u Platona, který chápe filozofii jako „péči o duši“. Jakkoli se tento termín přímo v Bibli nevyskytuje, obsahově „péče“ či „starostlivost“ je v hojné míře přítomna a je vyjadřována jinými pojmy a výrazy. Blízký pojem „starost“ je u apoštola Pavla, který jím ve 2. listě do Korintu vyjadřuje svůj pastýřský úkol, jeho tíži a odpovědnost: „...doléhá na mne starost o všechny církve“ (2 K 11,28, srov. Fp 2,20). Zde se vyskytuje řecký výraz *merimna* – starost, péče. Jeho hebrejským ekvivalentem je pojem *jehab* (Ž 55,23) a latinským *cura*. Z něho pak vycházejí spojení, jako je „péče o duši“ (*cura animarum*), a též „pastýřská péče“ (*cura pastoralis*), užívané Řehořem Velikým v jeho spise „Regulae pastoralis“. Pojem „pastýřská péče“ vychází z řeckých výrazů *boskein* (J 21,15) a *poimainein* (J 21,16), které znamenají pást stádo a přeneseně vést. „*Poimén*“ je pastýř, ten, komu je svěřena odpovědnost za druhé, vede je, chrání je a stará se o ně a jejich dobro. Z tohoto řeckého slova je odvozen název oboru poimenika. Název poimenika označuje obor praktické teologie od 19. století zejména v evangelickém prostředí. Z latinského slova *pastor* pocházejí slova „pastorace“ a „pastorální teologie“.

V latinském, ale i německém užívaném názvu *Selsorge*, se vyskytuje výraz „duše“ (*anima*). Nemyslí se

tím však nehmotná skutečnost, která by byla opakem těla, jako je tomu v platonské filozofii. Předmětem pastorační péče je „duše“ ve smyslu celé osobnosti člověka ve všech jeho vztazích. Podstata člověka „duše“ není izolovaná. Člověk podle biblického pojetí není rozdělen na duchovně-duševní a tělesnou část, neboť podle Bible je člověk psychosomatická jednota. Apoštol Pavel sice hovoří o třech aspektech člověka – o duchu (*pneuma*), o duši (*psyché*) a o těle (*sóma*) (1 Te 5,23), ale i zde jde o vzájemnou jednotu a propojenost. Výpověď Bible o stvoření člověka (Gn 2,7) znamená, že člověku je darován život a ten je celý chápán ve vztahu k Bohu. Výraz „duše“ označuje člověka jako živou bytost, s vědomím sebe sama, se schopností řeči a odpovědností za své jednání. Lidské bytí je založeno na vztahu „já“ – „Ty“. Člověk je „živá duše“ jako tělo a krev. Má svůj původ v Bohu a je stvořen ke společenství s ním. Přestože pojem „duše“ byl podroben kritice ze strany psychologie a vědecké antropologie, má svoji důležitost jako teologická kategorie a duchovní péče se tohoto pojmu nemůže zříknout. Vyjadřuje totiž transcendentní charakter člověka jako osobnosti ve vztahu k Bohu.

Nejstarší rozdělení a dvojí zaměření pastorační péče je: 1) *Cura animarum generalis* jako péče o celek obce a 2) *Cura animarum specialis* – péče o jednotlivce. Starost o duchovní růst obce a celku církve je zájem předně katolicismu a osobní aplikace evangelia na jednotlivce je charakteristická spíše pro protestantismus. „Pastorační“ je buď chápána v nejširším významu jako veškerá činnost církve včetně bohoslužby, kazatelství,

vyučování a další, nebo v užším smyslu jako specifická duchovní péče. To první široké pojetí pastorační péče je vlastní katolicismu a druhé užší vymezení zase spíše protestantismu. Toto odlišné pojetí se odráží i v oboru, který je teologickou reflexí pastorační péče. Označením „pastorální teologie“ se rozumí úkoly kněze či činnosti církve v nejširším spektru. Název poimenika či „duchovní péče“ je dílčí disciplínou praktické teologie s užším zaměřením na individuální a skupinovou pastorační péči. Pojetí pastorační péče v katolicismu a protestantismu se různí. Otto Rutrle podává schematické rozlišení duchovní péče v římském katolicismu a v protestantismu. Pojetí pastorační péče římského katolicismu má své dějinné kořeny v době raného křesťanství. Pojetí protestantské duchovní péče vychází z doby reformace, která usilovala o přiblížení se k prvokřesťanské novozákonní církvi. Zjednodušeně vyjádřeno je nositelem duchovní péče v katolicismu hierarchie, naproti tomu v protestantismu je subjektem duchovní péče společenství na základě obecného kněžství. Hlavním prostředkem duchovní péče v katolicismu jsou svátosti a v protestantismu je Boží slovo (evangelium). Cílem duchovní péče je v katolicismu spása duše (*salus animarum*), kdy církevní instituce má nezastupitelnou prostřednickou úlohu. V protestantismu je cílem pastorační péče také spása člověka, která je však bezprostředně vázána vírou na Ježíše Krista.

Pastorační péče je považována za základní a nejvlastnější činnost církve. Pastýřská péče má dosvědčovat Boží péči o člověka a zpřítomňovat jednání dobrého Pastýře. Její definice a pojetí nacházíme v různých

publikacích a učebnicích. Podle evangelického teologa Josefa Smolíka je pastýřská péče služba k víře uprostřed sboru i ve světě. Podle katolického teologa Aleše Opatrného je pastorec chápána jako účast na milosrdné lásce Ježíše Krista a na této činnosti se mají spolu s kněžími podílet všichni pokřtění. Evangelický praktický teolog Michael Klessmann představuje ve své knize Seelsorge z roku 2008 duchovní péči jako speciální formu náboženské komunikace. Primární medium duchovní péče je rozhovor mezi čtyřma očima. Duchovní péče však není vázána jen na verbální rozhovor. V situacích, ve kterých není rozhovor více méně možný, jako jsou některé krizové situace nebo v případě umírajících nebo dementních osob, může být její formou rituál. Duchovní péče probíhá jako doprovázení jednoho člověka nebo malé skupiny ve všedních dnech anebo v krizových situacích, kdy dochází k osobnímu setkání mezi zúčastněnými. V procesu doprovázení a setkávání se uskutečňuje explicitně a implicitně interpretace života a jeho hodnoty. Duchovní péče je zacílena k tomu, aby v postmoderní době pluralismu a nejistoty byla posílena životní a křesťanská jistota člověka. Témata a otázky se vztahují ke všednímu dni, k různým životním událostem, rodině, výchově dětí, partnerství, povolání, stárnutí, nemoci a zdraví. Obsahem jsou náboženské a etické otázky a témata, která se dotýkají smyslu, identity a cíle lidského života. Duchovní péče má vztažnost k diakonii, neboť se týká tělesných, duševních, sociálních a materiálních potřeb člověka. Duchovní doprovázení a diakonická pomoc se mohou a mají navzájem doplňovat.

Duchovní péče se zaměřuje na člověka ve všech věkových stupních a skupinách jako duchovní péče o děti, o mládež, střední generaci, seniory. Zvláštní oblastí je duchovní péče v prostředí rodiny – péče o snoubence, manžele, rodiče. Speciálními oblastmi je duchovní péče v armádě, ve věznicích, v nemocnicích a dalších zařízeních. Duchovní péče se zaměřuje na člověka v jeho specifických problémech a situacích – péče o nemocné, umírající, pozůstalé (vdovy a vdovce), v jeho životních krizích a spolupracuje v péči o lidi pod vlivem alkoholismu, drogově závislé a další. Soudobá křesťanská duchovní péče využívá poznatky a metody empirických věd, jakými jsou psychologie, sociologie, antropologie a další. Zužikovává výsledky bádání empirických věd o člověku a jeho prostředí na jedné straně a na druhé straně jako teologický obor se soustřeďuje na Boží slovo a jeho působení. Východiskem pastorační činnosti je církev jako Boží svolání. Základem a předpokladem duchovní péče je církev jako lid víry náležející Ježíši Kristu – pravému a dobrému Pastýři. V této christologické a ekleziologické provázanosti záleží specifčnost křesťanské pastore, ať již je vykonávána duchovními nebo laiky. Metodou pastýřské péče je pastorální rozhovor (interpersonální komunikace a sociální komunikace), dále modlitba, zvěstování, zpověď, svátosti a další.

Pastorační péče souvisí významným způsobem s bohoslužebným životem. Bohoslužba (liturgie) je považována v jistém slova smyslu za střed pastýřské péče. Opuštění vin v Ježíši Kristu zvěstované a zpřítomňované v liturgii je teologickým východiskem

duchovní péče a jádrem pastýřské služby. Bohoslužba má význačný pastorální charakter, jak se projevuje v kázání, v modlitbách, zejména přímluvných, a při slavení svátostí. Kázání je jak zvěstováním, tak také zřejmou formou duchovní péče. Pastýřské aspekty kazatelské služby se projevují v povzbuzování a napomínání posluchačů. Kazatel je současně pastýř a musí mít vztah ke konkrétním lidem, ke kterým káže. Zejména kazuální kázání při svátostech, obřadech a různých příležitostech mají mít tento pastýřský rozměr a bezprostředně osobní charakter. Druhým důležitým komponentem bohoslužby s pastoračním zřetel-lem jsou přímluvné modlitby. V přímluvné modlitbě myslíme na ty, kdo potřebují pomoci a vyrovnávají se s obtížnou situací. Zároveň se nám v modlitbě dostává zmocnění ke službě. Pastýřská péče a služba se rodí z přímluvných modliteb. Jako třetí jsou svátosti. Osou pastýřské péče jako pomoci k víře a životu z víry jsou svátosti a jejich duchovní bohatství. Zejména večere Páně svým koinonickým charakterem obnovuje společenství církve v Duchu Kristově.

1.2 Duchovní péče a poradenství

Poradenství (*counseling*) je cílevědomá komunikace, při níž poradce či poradci poskytují jednotlivci nebo celé skupině rady k řešení problému. Udílení rad bylo dříve praktickým oborem různých náboženství, dnes se funkce sekularizovaly. Řeší se problémy manželské, výchovné, pracovní-profesní, drogové závislosti, stáří a jiné. Využití poradenských služeb je ze strany klienta dobrovolné a není nucen se radami ří-

dit. Smyslem poradenství je orientovat klienta na samostatné, aktivní a efektivní vyrovnání se s danou problémovou situací.

Poradenská činnost se rozděluje na čtyři fáze:

1. Klient informuje poradce o podstatě problému. Poradce musí vycházet ze situace klienta a opatrně měnit jeho cílové představy.
2. Zjištění potřeby intervence – pokud je to třeba, poradce doplňuje informace klienta prostřednictvím speciálních zkoumání (testy, vyšetření...)
3. Poradce analyzuje společně s klientem problémovou situaci. Jde o odhalení narušujících vlivů.
4. Informování o řešení a vhodných opatřeních. Je však výhradně na vůli klienta, jak informace využije.

V případě poradce je kladen důraz na odbornost a profesní etiku, k níž patří mlčenlivost o záležitostech klientů. Metodami poradenství jsou různé psychologické a sociologické techniky: rozhovor, dotazníky, testy, psychodrama apod.

Poradenství jako profesionální činnost se zformovalo na počátku 20. století a rozmachu dosáhlo po 2. světové válce. K nebývalému rozvoji pastorálního hnutí spjatého s poradenstvím došlo v Americe. Hnutí charakterizuje úzká spolupráce teologa a lékaře v prostředí kliniky. Za nejvýznačnějšího představitele tohoto pastorálního poradenství je pokládán Seward Hiltner (*Pastoral Counseling*, Nashville 1949). Pastýřské poradenství je pomocí k sebepomoci a k se-

beuskutečnění. Důležitou roli hraje meziosobní vztah v církevním kontextu. Partnerské vedení rozhovoru je charakteristické pro terapeutickou metodu, která byla nejprve jako pastorální poradenství (Pastoral Counseling) uplatňována v USA, a později také v Evropě (Dietrich Stollberg) v protikladu ke kérygmatické metodě. Tato metoda, jakkoli je přínosná, má také své hranice. Především je třeba vědět, že v křesťanské obci vychází duchovní péče z jiných předpokladů, než které má psychoterapie. Farář není zpravidla psychoterapeut. Je vázán křesťanskou vírou a posláním církve a nemůže zaujímat distancovaný postoj. V pastýřské péči nejde o sérii poradenských rozhovorů, ale o pestrost setkání při nejrůznějších příležitostech se zřetelem k úkolům duchovenské služby.

1.3 Cesty duchovní péče v nové době

Autorem klasické učebnice s názvem „Die Lehre von der Seelsorge“ (1948, 1967) je švýcarský reformovaný teolog Eduard Thurneysen (1888–1974). Jedná se o kérygmatické pojetí duchovní péče, v níž je zužitkován přínos dialektické teologie Karla Bartha. Thurneysen definuje péči o duše jako „zvěstování evangelia jednotlivci“. Psychologii a psychiatrii považuje za pomocné vědy teologie. Analogický přístup představuje práce luterského teologa Hanse Asmussena (1898–1968) s názvem „Seelsorge“ (1934). Obsahem pastýřské péče je zvěst o ospravedlnění. Uplatnění této zvěsti v lidském životě je úkolem pastýřského vedení. Thurneysenovu kérygmatickou koncepci rozvíjí Alfred Dedo Müller (1890–1972). Definuje péči o du-

še jako „pomoc k víře a životu z víry“. Této definice se drží i český evangelický teolog Josef Smolík ve své publikaci „Pastýřská péče“. Z kérygmatické koncepce vychází také Rudolf Bohren (1920–2010), který zdůrazňuje význam sboru pro duchovní péči. Dále z ní čerpá evangelický teolog Manfred Seitz (1928–2017).

Kérygmatickou koncepci vystřídal psychoanalytické a poradenské pojetí duchovní péče. Teorii a praxi duchovní péče ovlivnily výsledky psychoanalýzy. Rozhodující vliv měl Carl Ransom Rogers (1902–1987) – americký pedagog a psychoterapeut, který hlásal nedirektivní na klienta orientovanou péči (*client oriented therapy*). Zpočátku byl v Evropě u teologů vůči psychoanalýze odmítavý postoj. Záporné stanovisko nalezneme i u teologa Karla Bartha. Otto Haendler (1890–1981) je pokládán za průkopníka uvedení hlubinné psychologie (S. Freud), do péče o duše (*Tiefenpsychologie, Theologie und Seelsorge*, 1971). Poradenské a diakonické pojetí chápe duchovní péči jako „životní pomoc“ (*Lebenshilfe*). Není jen zvěstováním slova. Představiteli jsou švýcarský lékař Theodor Bovet (1900–1976) a německý evangelický teolog Manfred Josuttis (nar. 1936). Nejvýraznějším představitelem psychoanalytického pojetí je německý luterský teolog Dietrich Stollberg (*Therapeutische Seelsorge*, 1969). Přínosem psychoanalytického pojetí je snaha vymanit se z úzce církevního prostředí a tradičních pastoračních metod a úsilí o dialog se sekularizovaným člověkem. V pastoračním přístupu se setkáváme i s fundamentálním pojetím. Úkolem pastýřské péče je vytknout hřích, který je původem

všech nemocí. Péče o duše má direktivní charakter a je určována přesvědčením, že Boží vůle je přímo poznatelná z Písma.

V oblasti protestantské teologie je orientujícím dílem příručka „Handbuch der Seelsorge“, Berlin 1983, a stať „Seelsorge“ v knize Handbuch der praktischen Theologie, Berlin 1978, III, s. 141–262, od Ernsta-Rüdiger Kiesowa. Autory publikací o pastýřské péči v českém protestantském prostředí jsou Josef Smolík (1991), Jaro Křivohlavý (2000) z Českobratrské církve evangelické a z Církve bratrské Alexandr Havránek (1986) a Pavel Černý (1998). Pravoslavné pojetí duchovní péče přibližuje Peter Kormaník v publikaci „Pravoslavné dušpastierstvo“ vydané v Prešově v roce 1995. Pastorální práce po II. Vatikánském koncilu je pojata jako živý dialog mezi světem a církví, jak to vyznačuje „Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě“ (Gaudium et spes). V katolickém prostředí je důležité dílo „Handbuch der Pastoraltheologie. Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart“, 1964–1972 (5 sv.), do kterého se promítají výsledky II. Vatikánského koncilu. Na tomto díle spolupracoval též Karl Rahner (1904–1984) a Franz Xaver Arnold (1898–1969) a další významní teologové. Pastore je v Římskokatolické církvi spojena s kněžstvím a autoritou hierarchie, neboť prvenství má pastýř, který předchází stádo. Toto tradiční katolické pojetí dokládají dokumenty II. Vatikánského koncilu „Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi“ a „Dekret o službě a životě kněží“. Kněz je v postavení vůdce Božího lidu. Přesto je i laikům přiznána jistá možnost působení na základě všeobecného kněžství a na

základě vzájemné a kolektivní pastore. Soudobými katolickými autory obsáhlé pastorální tematiky jsou v českém prostředí zejména Pavel Ambros, Josef Dostál a Aleš Opatrný.

2. PASTÝŘSKÁ SLUŽBA VE SVĚDECTVÍ STARÉHO ZÁKONA

Starozákonní duchovní péče o člověka splývá s jeho výchovou. Výchova a duchovní péče znamená formování člověka ve společenství věřícího lidu poznáváním a naplňováním Boží vůle, která je písemně zaznamenána v Zákoně (Ž 119). Tím, kdo vychovává a vede, je především sám Bůh Hospodin. On jako pastýř vede Izrael jako celek (Ž 79,13; Ž 95,7; Iz 40,11), ale i každého jednotlivého věřícího člověka v jeho životě, jak to vyjadřuje 23. žalm. „*Hospodin je můj pastýř, nebudu mít nedostatek. Dopřává mi odpočívát na travnatých nivách, vodí mě na klidná místa u vod, naživu mě udržuje, stezkou spravedlnosti mě vede pro své jméno. I když půjdu roklí šeré smrti, nebudu se bát ničeho zlého, vždyť se mnou jsi ty. Tvoje berla a tvá hůl mě potěšují*“ (Ž 23,1-4). Tento 23. žalm patří mezi nejznámější žalmy. Jeho ústředním obrazem je Bůh jako pastýř. Hebrejský pojem *roe* je v Septuagintě překládán řeckým výrazem *poimén*. Obraz pastýře je známý z Bible i křesťanského umění. Pastýř je ten, kdo se o ovce stará a chrání je. Chodí před stádem a vyhledává pro ovce pastviny a vodu. Ovce si samy potravu nezajistí. Pastýřský prut sloužil k ochraně před dravou zvěří a hůl či berla na konci zahnutá sloužila k vytahování ovcí, které někam spadly. V tomto žal-